

Національна Академія Наук України

Інститут філософії

На правах рукопису

Пустотін Вадим Станіславович

**ГЕОКУЛЬТУРА НАЦІЇ:
СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА**

Автореферат

на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук

**Спеціальність 09.00.03 - соціальна філософія та
філософія історії**

Київ - 1996

Дисертацією є рукопис

ДВ 34.050

Дисертація виконана у секторі філософії та соціології етносу і нації Інституту філософії Національної Академії Наук України.

Науковий керівник - кандидат філософських наук
Попов Борис Васильович

Фіційні опоненти - 1. доктор філософських наук,
професор
Римаренко Юрій Іванович
2. кандидат філософських наук
Степико Михайло Тимофійович

Відповідна організація - Інститут соціології НАН України

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00740553 (0)

Захист відбудеться 24 травня 1996 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.25.06 при Інституті філософії Національної Академії Наук України (Київ-001, Трьохсвятительська, 4)

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Інституту філософії НАН України.

Автореферат розісланий квітня 1996 р.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук

Ситниченко Л.А.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Розробка методології пізнання національної реальності належить до пріоритетних напрямків розвитку сучасної соціальної філософії. Це пов'язане з тим, що феномен етнічності як сутнісної ознаки людини не вичерпав себе на шляху до єдності людства і вкрай важливим є філософська переоцінка "параметрів" людства - єдності та внутрішнього різноманіття.

Поглиблений інтерес до національної проблематики, який спостерігається в останні десятиріччя як у західних країнах, так і на терені колишнього Радянського Союзу, характеризується акцентуванням уваги переважно на політичних аспектах активізації національного життя. При цьому недостатньо розробленими залишаються проблема саморозвитку національної культури, проблема міжкультурних взаємодій, внаслідок чого виникає теоретико-пізнавальна неузгодженість між етнографо-культурологічними дослідженнями минулого та аналізом сучасної ситуації у національній культурі. Дослідження феномена геокультури нації допомагає подолати подібну неузгодженість завдяки аналізу історії культури крізь призму її саморозвитку у контексті взаємодії з елементами простору, у межах якого вона виникає та функціонує.

У сучасній науці превалюють історичні та власне екологічні (у вузькому розумінні цього слова) підходи до розгляду зв'язків між національною культурою та простором її здійснення. При цьому залишається невизначеною сама сутність геокультурних зв'язків, їх роль у саморозвитку національної культури. На часі є соціально-філософське осмислення вкоріненості культури на певному просторі як формуючого її фактора.

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ.

Вивчення зв'язку між особливостями природного простору та специфікою суспільства тривалий час проходило у традиціях парадигми географічного детермінізму. Базовою тезою вивчення такого зв'язку від давніх греків (Геродот, Арістотель) до XVIII ст. (Ш.Монтеск'є) було твердження, що природа впливає на суспільство через психіку людей. При цьому дослідники підкреслювали насамперед активність природи та обмежувались переважно висновками загального характеру, апелюючи не до індивідуальності окремих етносів, а до узагальнених особливостей регіонів (народи півночі, півдня тощо).

У XIX і XX ст. акцент у вивченні даної проблеми пересувається у бік підкреслення обопільної активності у взаємодії людина-природа (О.Гумбольдт, Дж.Марш, А.Тойнбі та ін.). Це виявилось, по-перше, в осмисленні негативного впливу людини на природу; по-друге, у появі чисельних культурологічних розробок, в яких культура розглядалась як форма адаптації до особливостей природного простору і, як наслідок, у розумінні географічного простору як культурного простору; і, по-третє, у дослідженні зв'язку людина-природа з урахуванням того, що люди взаємодіють з природою не поодиночі, а будучи об'єднаними у певні групи.

В радянській етнографії та культурології сформувались два підходи до вивчення зв'язку етнос-природа: біосферний (Л.М.Гумільов) та соціосферний (Ю.В.Бромлей, С.О.Арутюнов та ін.). Першому підходу властиве трактування природи як чинного джерела розвитку етносу, другому - сприйняття культури у якості головної об'єднуючої ланки між природою та етносом. Якщо в

концепції Л.Гумільова етнос і природний ландшафт, що його породжує, розглядається як ціле на рівні аксіоми, то в межах соціосферного підходу умови й форми об'єднання етносу та природи є предметом аналізу. Останнє, зокрема, виявляється у розвиткові етнічної екології (В.І.Козлов, О.Д.Комарова, Н.М.Лебедева та ін.).

В українській історико-культурологічній традиції ХХ ст. виник підхід, що пов'язує розвиток вітчизняної культури з географічним розташуванням національної території (М.Грушевський, Є.Маланюк, Д.Донцов, І.Лисяк-Рудницький). Зв'язок нації з елементами національного простору розглядається тут насамперед як зв'язок української культури з зовнішніми Центрами, вплив яких обумовлений географічно.

Інший аспект взаємодії культур розглядається у дослідженнях, що стосуються вивчення культури як динамічної системи (В.С.Біблер, М.О.Булатов, Е.С.Маркарян, С.Б.Кримський, В.І.Шинкарук, Ю.В.Лотман, В.Г.Табачковський та ін.). У межах цих досліджень осмислюються загальнометодологічні принципи аналізу взаємодії культур, процесу розвитку культури.

Водночас з цим успішно розробляються історичний і системний підходи до вивчення національної проблематики у західній культурології. У межах історичного підходу (Е.Геллнер, М.Грох та ін.) проблема розвитку національної держави і національної культури розглядається крізь призму характеристик національного простору, а системний підхід (К.Леві-Строс, П.Біду та ін.) у якості вихідної тези передбачає ідею вкоріненості культури на певному просторі як інваріанта її розвитку.

Проте, не зважаючи на певні наукові здобутки, досі невизначеним є феномен геокультури нації як цілісності. Це пов'язане насамперед з невизначеністю сутності національного простору і з недостатньою розробленістю поняття "геокультура нації". Механізми зв'язку національної культури та елементів національного простору також потребують подальшого вивчення. Крім цього, специфіка зв'язку нація-національний простір дає підстави говорити про необхідність розробки геокультурного підходу до вивчення національної проблематики.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою дисертації є розкриття сутності геокультури нації та структури геокультурного зв'язку, з'ясування методологічних засад геокультурного підходу до вивчення національної культури.

Відповідно до цієї мети визначаються і основні завдання дослідження. До них належать:

- визначення сутності національного простору та його чинних елементів;
- виявлення форм зв'язку між національною культурою та національним простором як підвалин саморозвитку культури;
- розробка методологічних принципів геокультурного аналізу та з'ясування його місця серед інших підходів до вивчення національної культури;
- дослідження розвитку української культури з позицій геокультурного підходу.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИМИ ЗАСАДАМИ РОБОТИ слугують основні соціально-філософські підходи до вивчення національної

проблематики, а також теоретико-концептуальний потенціал географії.

Наукова новизна роботи полягає у розкритті сутності геокультури нації як цілісного феномена та в обґрунтуванні методологічних підвалин геокультурного підходу. Основними положеннями, які визначають наукову новизну дисертації, є такі:

- геокультура нації - це обопільний зв'язок між нацією, національною культурою, з одного боку, та національним простором - з іншого. Існують три рівні (різновиди) цього зв'язку: культура-культура (або культура - етносоціальні компоненти простору), культура-природа, культура-хорологічні характеристики нації. Усталення геокультурних зв'язків тісно пов'язане з процесом адаптації як активним конструюванням культурою себе та простору у відповідності з тими проблемами або змінами, котрі виникають усередині культури та її простору;

- національний простір - суть одна з чинних підвалин монадності національної культури. Національний простір - це етно-соціо-природний феномен, параметрами (вимірами) якого є культура і природа. Найсуттєвішою характеристикою національного простору є те, що зміни у ньому не можуть не відбитись на змінах у національній культурі, і навпаки;

- геокультурна спільнота - це соціо-культурна спільнота народів, що географічно є культурами-сусідами. В основі її формування - схильність культури існувати в єдності з іншими культурами та нездатність окремої культури підтримувати однакові за різноманіттям та інтенсивністю контакти зі всіма національними культурами, що існують. Найсуттєвішою ознакою геокультурної

спільноти є єдина для неї "довжина хвилі" розповсюдження культури (напрям або явище культури, що виникло у межах однієї з національних культур, досягає території поширення усіх інших культур, які складають спільноту);

- геокультурний підхід до вивчення національної культури розвивається в контексті монадної парадигми. Його головна функція - дослідження зв'язків між національною культурою і національним простором як індивідуальної ознаки нації та джерела саморозвитку її культури.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ роботи полягає в осмисленні ролі зв'язку культура-простір у розвитку національної культури та в розробці методологічних засад геокультурного підходу. Результати дослідження можуть знайти застосування у вивченні етнографічних й загальнокультурних процесів як минулого, так і сьогодення. Аналіз розвитку української культури за допомогою геокультурного підходу, що проведений в роботі, може бути використаним при викладанні історії вітчизняної культури та при підготовці спецкурсу, присвяченому сучасній парадигмі вивчення національної проблематики.

АПРОБАЦІЯ РОБОТИ. Про результати дисертаційного дослідження автор доповідав на науково-практичних конференціях "Людина і етнос: історія та сучасність" (Севастополь, 1993), "Російська культура в контексті соціально-історичних реалій України" (Київ, 1993), "Нація і суспільство: шляхи консолідації" (Дніпропетровськ, 1995), "Етнополітичні та етнокультурні проблеми України" (Київ, 1996), а також на Другому міжнародному конгресі українців (Львів, 1993).

Структура роботи визначена метою й основними завданнями дослідження. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, закінчення та списку використаної літератури.

ЗМІСТ РОБОТИ.

У *вступі* визначається актуальність, мета та завдання роботи, її методологія.

У *першому розділі* - "Геокультурний підхід у контексті соціально-філософської парадигми вивчення національної культури" - проаналізовано процес становлення соціально-філософської парадигми у вивченні національної культури та визначено місце геокультурного підходу у дослідженнях з національної проблематики. Евристичний потенціал геокультурного підходу порівнюється з пізнавальними можливостями історичного та системного підходів. Визначено методологічні передумови геокультурного підходу та коло геокультурних проблем, що потребують дослідження.

Перший параграф - "Культура і національний зв'язок" - присвячено аналізу умов формування монадної парадигми у вивченні національної культури. Відомо, що епоха Відродження, а потім і філософія Нового часу відкривали для себе культуру як вселюдський феномен, а те, що культура має етнічне забарвлення, не бралось до уваги. В XIX ст. інтерес до національної проблематики значно збільшився. Це пов'язане не тільки з активізацією національного життя в Європі цієї доби, але й з тим, що філософія XIX ст. упритул зустрілась з найголовнішою трудністю соціального пізнання: воно, з одного боку, орієнтоване на типізацію суспільних явищ, на відкриття загальних законів їх розвитку, а з

іншого - соціальне пізнання неможливе без вивчення індивідуально-специфічних особливостей конкретних національних культур.

Завдяки М.Данилевському та О.Шпенглеру монадна парадигма у дослідженні людської історії стає дедалі популярнішою. Проте вже на початку ХХ ст. факт існування нації та національної культури опинився під сумнівом: П.Сорокін, зокрема, заперечував існування національної реальності як такої. Уразливість точки зору Сорокіна полягає в тому, що він намагається виявити якийсь один інтегруючий елемент національної культури, в той час коли тільки певне сполучення самих різних компонентів національної культури, їх взаємовплив можуть дати уявлення про цілісність та специфіку конкретної нації. П.Сорокін не побачив варіативного характеру національної культури. Її цілісність й об'єктивне існування виявляється не в процесі розподілу на елементи, а в процесі аналізу подій, у яких національне демонструє себе через співвіднесеність з іншими утвореннями, у тому числі - через відношення з природою.

Національний зв'язок в епоху інтеграції між народами має тенденцію до все більшого переходу від стану потенційності до стану актуальності. Цілком можливо, що така тенденція викликана саме прагненням людства до єдності як в економічному, так і в загальнокультурному сенсах. Можливо, енергія національного зв'язку "потребує виходу" саме у справі національного будівництва, а за процес об'єднання "відповідають" інші види зв'язків між людьми.

У другому параграфі - "Історичний та системний підходи до вивчення національної культури" - розглянуто особливості двох

провідних підходів у дослідженні національної проблематики, що склалися в межах монадної парадигми. Історичному підходу (М.Грох, Е.Геллнер та ін.) притаманне акцентування уваги на проблемах генезису нації та її культури, системному (етнологічний структуралізм) - методологічне обґрунтування вивчення конкретних культур у їх цілісності. Геокультурний підхід не претендує на роль "синтезатора" і тяжіє скоріше до системного підходу, сприймаючи при цьому позитивно деякі базові тези підходу історичного.

Націю розглянуто в роботі як культурну спільноту вищого - у порівнянні з етносом - типу. Якщо для етнічної культури характерним є поглиблений інтерес до себе, то нації властиві інтерес до постійного спілкування з іншими культурами та тісна взаємодія з ними. Якщо нація не побоюється "вливань" на свій ареал інших культур (вона, навпаки, вітає їх як необхідну умову власного розвитку), то етнос страшисться, щоб інші культури не асимілювали його індивідуальності за рахунок свого більшого потенціалу. Нація намагається не поступитись у темпах та різноманітні форм свого розвитку тим культурам, котрі взаємодіють з нею, етнос же захищається, відмежовується від інокультурних впливів, віддає перевагу відокремленості над обопільною взаємодією.

Методологічні передумови геокультурного підходу та специфіка геокультурної проблематики є предметом аналізу у *третьому параграфі* - "Геокультурний підхід: базові методологічні передумови". Визначено, що національна культура є інваріантна цілісність, і що саме вкоріненість культури на певному просторі почасти "забезпечує" її варіативний характер.

Коли в дисертації говориться про простір, то мається на думці, 1) що специфіка конкретного простору залежить від специфіки об'єктів, які розташовані у межах цього простору, 2) що в його межах ці об'єкти співвідносяться між собою, 3) що будь-який простір, що розглядається не абстрактно, а з предметно-змістовної точки зору, є внутрішньо-ієрархізованим, 4) що будь-який простір є обмеженим (іншими словами, що простір не охоплює все мислиме та немислиме, а є тим, за межами чого існують інші простори), 5) що простір передбачає наявність власного центру, своєрідної "точки відліку", відносно якої визначаються характеристики об'єктів у даному просторі, 6) що володіння певним простором - це схильність до певних відношень з тим, що перебуває за його межами.

Простір буття нації є етно-соціо-природним утворенням; його специфіка суттєво відбивається на формах, характері національної культури. Простір нації виступає не тільки як своєрідний контекст, у взаємодії з яким формується культура, але і як її власна невід'ємна частина. Зв'язок національної культури та її простору розглянуто в роботі насамперед крізь призму процесу адаптації. Адаптація суть не пристосування, а активне "конструювання" культурою себе і простору у відповідності з тими проблемами (змінами), що виникають усередині національної культури та її простору.

Можливість самоорганізації як еволюції до "кращої" організації закладена у взаємодії з іншим началом, разом з яким система, що самоорганізується, утворює єдине ціле. Глибока взаємодія культури та її простору дає підстави говорити про

необхідність дослідження процесу самоорганізації національної культури саме в контексті геокультурного аналізу.

В роботі окреслено коло проблем, що виникають при вивченні зв'язку нація-національний простір. Аналіз функціонування будь-якої системи, у тому числі національної культури як цілісності, містить в собі розгляд її організації з трьох позицій: 1) з точки зору, щонайменше, чинних елементів системи і найбільш важливих зв'язків - залежностей між ними, а також з точки зору внутрішньосистемних взаємодій, що є основою унікальності системи; 2) з точки зору взаємодії системи як цілого з середовищем і окремих її елементів з середовищем (в першу чергу елементів, життєвоважливих для системи, та елементів, які відтворюють себе переважно через взаємодію з середовищем; 3) з точки зору кореляції процесів, які відбуваються всередині системи і за її межами. Геокультурний підхід акцентує увагу на другій та третій сторонах цього аналізу.

Другий розділ - "Географічний детермінізм і фактор "geo" - присвячено розкриттю сутності національного простору та обґрунтуванню необхідності трьох площин геокультурного аналізу.

У першому параграфі - "Географічний фактор як фактор впливу" - простежено те, як формувались провідні ідеї геодетермінізму. Геодетермінізм від давніх греків до Ш.Монтеск'є був своєрідним способом орієнтування у всесвіті. Людина градує світ від себе - такий антропологізм притаманний не тільки давнім грекам, але і всім культурам, незалежно від доби. Політичною доктриною геодетермінізм стає не зразу, а лише в тому випадку, коли суспільство готується до масштабної експансії або вже

здійснює її. Загалом географічний детермінізм до другої половини XIX ст. сприймав природу переважно як дещо зовнішнє стосовно до людини. Лише з появою ідеї географічного середовища (Е.Реклю, Л.Мечніков) та праці Дж.Марша "Людина і природа" виникає культурологічний напрям у дослідженні проблем географічного детермінізму.

У другому параграфі - "Географічний простір як культурний простір" - проаналізовано проблему сутності географічного простору та обгрутовано ідею трактування національного простору як фактора "гео". Автор приєднується до культурологічного розуміння географічного середовища, обстоюючи тезу про існування географічного простору нації. Географічний простір нації суть сукупність елементів природного, етнічного, соціального характеру, яка, з одного боку, є умовою існування - розвитку нації та її культури, а з іншого - сферою реалізації потенцій конкретної нації. Географічний простір нації є цілісністю у тому сенсі, що він співвіднесений з конкретною нацією як зі своїм центром.

Виділено три рівні географічного простору нації: міні-, макро- і мегапростір. Така класифікація здійснена у відповідності з ідеєю, що географічний простір (він же - культурний) може бути ґрадуйованим за ступенем включення у життєдіяльність нації. Міні-простір суть простір компактного проживання представників конкретної нації. Макропростір нації суть простір, взаємодія з елементами якого настільки довготривала та інтенсивна за характером, що він є для нації необхідним полем реалізації її потенцій. Така взаємодія настільки значна, що переважно саме через неї можливо отримати адекватне уявлення про суттєві

особливості кожної нації. Зміни у макропросторі неминуче відбиваються на особливостях культури нації.

Національний простір - це єдність міні- і макропростору. Відмінною ознакою національного простору у порівнянні з мега-простором є те, що 1) саме в його межах національна культура в найбільшій мірі виявляє себе як цілісність і 2) саме він є простором найбільш інтенсивної та багатобічної реалізації нацією власних потенцій. Мега-простір нації суть простір, зв'язок з елементами якого у конкретної нації є незначним або відсутнім взагалі.

Національний простір як складний комплекс природних та культурних взаємин і є тим фактором розвитку культури, що в дисертації названий фактором "гео". Внутрішнє різноманіття характеристик національного простору слугує основою для трьох площин геокультурного аналізу: культура-природа, культура-культура та культура-хорологічні характеристики нації. Друга та третя площини геокультурного аналізу тісно пов'язані.

Дослідженню зв'язку нація-природа присвячено *третій розділ* - "Відношення "культура-природа" як сутнісна характеристика нації". Обгрунтовано ідею можливості використання здобутків біосферного й соціосферного підходів у вивченні геокультурної проблематики.

У *першому параграфі* - "Зв'язок нація-природа у світі біосферної концепції концепції етногенезу" - аналізуються позитивні якості та вади концепції Л.Гумільова. Визнається, що ідея існування етнічного поля відповідає сучасним даним щодо польової організації Всесвіту. Підкреслено, що саме наявність етнічного поля

природного походження може сприяти відтворенню образів рідної природи у національній культурі.

В роботі обгрунтовано безпідставність ідеї Л.Гумільова про виключно ентропійний характер етногенезу. Доведено, що запропонована Гумільовим схема етногенезу постулює односпрямованість цього процесу та заперечує інваріативність розвитку, формування принципово нових якостей. Головну причину уразливості концепції Гумільова автор вбачає у спрощенні ним характеру взаємин етносу і природи, а також в ігноруванні ролі культури як інтегруючого фактора етносу.

Логіка взаємодії нації і природних компонентів національного простору полягає в тому, що в міру розвитку нації та її культури розширюється знання про особливості та закономірності національного природного простору, а також зростає управлінський потенціал нації стосовно до природи. Динамічна рівновага як гарант відтворення цілісності досягається завдяки пошукам та реалізації різноманітних підходів до взаємодії між нацією і природним простором, тобто у якості запоруки ефективного включення природи у життєдіяльність нації виступає не односпрямованість, а внутрішня багатоплановість цього процесу.

У другому параграфі - "Етнічна територія і процес життєзабезпечення" - розглянуто сутність та перспективи підходів до вивчення геокультурної проблематики, що склалися в етнічній екології.

Підкреслено, що співвіднесеність природних характеристик національної території і культури нації існує, як і раніше. Але для

національної культури - на відміну від етнічної, яка більш орієнтована на традиційні шляхи господарювання - характерним є створення форм взаємодії з природою, форм господарювання, для яких часто відсутні природні передумови. Ці нові форми господарювання можуть не бути переважаючими, але вони обов'язково присутні у національній культурі. Відкритість нації виявляється не тільки у заохочуванні інокультурних впливів духовного змісту, але й в пристосуванні ландшафту до виробництва, що є нетрадиційним для конкретного народу.

У дисертації досліджено культурологічний, біологічний, демографічний та психологічний аспекти процесу життєзабезпечення етносу. Обґрунтовується ідея необхідності вивчення змін біологічного та демографічного характеру у представників етносу в зв'язку із зміною екологічної ніші. Дослідження психологічного аспекту процесу життєзабезпечення етносу передбачає вивчення впливу природних умов "рідної" території на психологічні стереотипи відношення до інших народів, на характер "роботи" мембрани культурних проникнень та на стан психологічного комфорту в нових природних умовах.

Зв'язок національної культури з просторовими характеристиками нації є предметом дослідження у *четвертому розділі* - "Хорологічний принцип як підвалина геокультурного аналізу". Осмислення хорологічних параметрів національної культури відбувається в процесі вивчення історії української культури крізь призму впливу цих параметрів.

Перший параграф - "Геопараметри нації та її покликання" - присвячено аналізу проблеми зв'язку хорологічних характеристик

нації та її призначення. В роботі виділяються чотири основні просторові характеристики нації:

- розміри та форма національної території;
- розташування національної території у контексті параметрів материка (у центрі, на півночі, на півдні і т.д.);
- розташування національної території відносно найбільш важливих на конкретному історичному етапі шляхів сполучення;
- розташування національної території відносно провідних світових Центрів впливу, що мають історичний характер.

В російській традиції найбільша увага приділялась першому (це стосується розмірів території) та другому просторовим параметрам, а в українській традиції - третьому та четвертому. Проблема зв'язку хорологічних параметрів і покликання нації ставилась як в російській (І.Киреевський, М.Бердяєв, В.Соловйов та ін.); так і в українській традиції (М.Грушевський, І.Лисяк-Рудницький та ін.). В роботі розглянуто аргументи щодо розв'язання цієї проблеми, зокрема теза І.Лисяк-Рудницького про синтез Заходу і Сходу в українській історії. З'ясовано, що вплив хорологічного чинника опосередковано змістом того простору, усередині якого функціонує культура. Вирішальну роль відіграє не розташування на межі Заходу і Сходу, а рівень зрілості, активності і т.д. культур, яких називають західними чи східними.

Аналіз культури Київської Русі свідчить, що вона не є синтезом греко-візантійської культурної традиції і західно-європейської суспільно-політичної структури. Суспільно-політична організація давньоруської держави є результатом розвитку в першу чергу власних традицій та відносин. Те, що у подальшому отримало

назву західно-європейської суспільно-політичної структури, в епоху раннього середньовіччя ще не сформувалось, і тому не могло суттєво вплинути на внутрішній лад Русі. Мова повинна йти не про синтез, а про своєрідне зняття візантійської традиції, її перетворення на місцевому ґрунті. Нарешті, питання про синтез Заходу і Сходу у межах однієї національної культури - це завжди досить умовне питання, оскільки на практиці воно зводиться до виявлення зовнішніх впливів, котрі часто не є чимось виключно західним або виключно східним.

В другому параграфі - "Зовнішні Центри впливу та розвиток української культури" - розвиток вітчизняної культури проаналізовано з боку впливу на нього третього та четвертого (за вищенаведеним описом) хорологічних параметрів. Слідом за М.Грушевським, Є.Маланюком, І.Лисяк-Рудницьким виділено чотири етапи історії українського народу, кожен з яких характеризується переважаючим впливом тих чи інших культур - зовнішніх Центрів впливу. Це період до Київської Русі, період Київської Русі, період, котрий починається з руйнування монголами київської державності і закінчується у XVIII ст. вимушеною переорієнтацією на Росію, і, нарешті, четвертий етап, який характеризується відсутністю самостійного статусу України та орієнтацією на Росію.

Перехід від одного етапу до іншого - процес тривалий: новий Центр впливу формується, набирає силу і здійснює свій вплив вже тоді, коли попередній ще далекий від того, щоб безумовно втратити свої позиції. Так, наприклад, період Київської Русі - це час переважаючого впливу Візантії, але власне в цей час

предки сучасних українців відкривають для себе Західну та Центральну Європу, і контакти з нею постійно міцнішають.

Досліджуючи роль зовнішніх Центрів впливу у розвитку вітчизняної культури, автор приходить до висновку, що Болгарія у період Київської Русі та Польща у XIV-XVIII ст. відігравали для України роль відносно самостійних Центрів впливу. Україно-російські культурні взаємини у XVII-XX ст. проаналізовано з оглядом на існування двох етапів у їхньому розвитку. Першому етапу властива активна роль української культури, що виступала для російської культури не тільки провідником західних впливів, але й ініціатором-творцем загальних підвалин культурного життя. Для другого етапу характерно усталення умов, за яких розвиток української культури знаходився у стані залежності від культури російської.

Підкреслено, що Центром переважаючого впливу може стати тільки та культура, взаємодія з якою є спонтанною та охоплює широкі верстви народу. Спонтанність культурних взаємодій, їх різноманітний характер найбільш можливі при географічній близькості культур. Саме в зв'язку з цим хронічні параметри нації грають важливу роль у розвитку її культури.

П'ятий розділ - "Національна культура і геокультурні спільноти" - присвячено аналізу зв'язку культури з етносоціальними елементами національного простору. Обґрунтовується ідея об'єднання культур у геокультурні спільноти як природної форми зв'язку між нацією та національним простором. Осмислення сутності геокультурних спільнот та їх різновидів відбувається у

процесі дослідження закономірностей розвитку української культури.

У першому параграфі - "Єдність з" як форма буття національної культури" - досліджено процес формування та функціонування геокультурних спільнот. Автор виходить з того, що будь-яка система (зокрема, національна культура) не тільки має внутрішню структуру, але в якості цілого входить до складу певної зовнішньої структури. Геокультурні спільноти і є подібними зовнішніми структурами. Вони визначаються як соціо-культурні спільноти народів, котрі є народами-сусідами. Геокультурна спільнота формується природним шляхом у процесі взаємодії між культурами і характеризується наявністю загального культурного простору.

Культури, котрі складають геокультурну спільноту, мають настільки інтенсивні та багатобічні зв'язки, що кожна з них може виступати репрезентантом всієї спільноти перед обличчям світу (проте кожна з них буде представляти свою спільноту у власній інтерпретації). Подібні інтерпретації припускають критичну оцінку досягнень інших культур, але в них завжди є присутнім пафос "своєї" геокультурної спільноти. Він може виявитись у апеляції до загальногенетичних коренів, до прикладів зв'язків саме з культурами-сусідами та ін..

Інтенсивність взаємодії культур однієї спільноти між собою перевищує, як правило, інтенсивність взаємодії цих культур з культурами інших спільнот. Якщо контакти з культурами, що належать до інших геокультурних спільнот, можуть носити випадковий характер, або відбуватись в обмеженій кількості сфер,

то взаємодія усередині спільноти характеризується спонтанністю та всеохопністю. В геокультурну спільноту входять культури, самоорганізація кожної з яких неможлива без участі інших - неможлива в тому сенсі, що вона з необхідністю залучає "свої" за спільнотою культури до цього процесу.

Сутність культури така, що вона утверджує себе через контакти з іншими культурами і через своє буття в інших культурах. Геокультурну спільноту складають саме ті культури, які "стверджуються" одна в одній в більшій мірі, ніж в інших культурах.

Існують два типи геокультурних спільнот: тотальні і поліцентричні. Для тотальних спільнот характерні: 1) наявність однієї потужної централізованої держави, важливою ознакою якої є милітаризм; 2) певна відокремленість від процесів, що відбуваються за її межами; 3) панування однієї національної культури, яка виконує функції культури-посередника для всіх інших народів, та, відповідно, привілейований статус однієї мови; 4) єдиний соціальний простір (канали вертикальної циркуляції у них не закінчуються межами конкретної національної культури, а є наскрізними).

Поліцентричним спільнотам властиві: 1) наявність кількох культур-лідерів, тобто культур, які на конкретному історичному етапі представляють найбільшу кількість ідей, дій та ін., що є загальнозначущими для всієї спільноти; 2) множинність держав; 3) можливість реалізації потенціалу національних еліт у межах власних культур. Невід'ємною ознакою обох типів спільнот є геокультурна напруженість, в якій відрізняють центральні та локальні лінії.

Важливим інтегратором геокультурних спільнот є єдина для спільноти довжина хвилі розповсюдження культури. Це означає, що напрям або явище культури, котрі виникли у межах однієї з національних культур, досягає території поширення усіх інших культур, які складають спільноту. Існує три види зв'язків, наявність яких дає підстави говорити про геокультурну спільноту як цілісність: просторові, генетичні та функціональні. Розвиток спільнот пов'язаний насамперед з розвитком функціональних зв'язків.

Українська культура протягом п'яти останніх століть є включеною у дві геокультурні спільноти - європейську (поліцентричну) та російську (тотальну). Цю тезу обгрунтовано в процесі дослідження особливостей розвитку релігійного руху в Україні, різноманітних загальнонаціональних явищ культурного життя (Хмельниччина, полемізм та ін.), мистецтва. Підкреслено, що внутрішня двоїстість української культури виявляється не тільки в специфіці сприйняття різними територіями впливу з боку різних спільнот, але й в тому, що різні шари та різні території поширення вітчизняної культури часто відігравали активну роль у різних геокультурних спільнотах. Зокрема, величезний вплив української культури на російську у XVII-XIX століттях відбувався в першу чергу "зусиллями" культури Наддніпрянщини та Слобожанщини. Культура Західної України теж була залучена до цього процесу, але її вплив на розвиток польської культури був значнішим.

В роботі проаналізовано поліцентричні підвалини української культури та обгрунтовано роль національної держави як гаранта

всебічного розкриття потенціалу вітчизняної культури в умовах її включення у дві геокультурні спільноти.

Другий параграф - "Безпека держави та безпека культури" - присвячено дослідженню зв'язку "вимог безпеки" держави й культури. Доведено, що створення умов безпеки передбачає проведення політики, яка робить можливою реалізацію внутрішніх потенцій держави та культури без насильницького втручання з боку сторонніх сил і факторів.

Обґрунтовано тезу, що умови розвитку української культури можна вважати безпечними, коли вони передбачають взаємодію з культурами обох спільнот, до яких належить вітчизняна культура, а також відкритість до впливів з боку інших культур. Робиться висновок, що подібні "умови безпеки" вітчизняної культури сприяють безпеці України як незалежної держави, оскільки справжня незалежність може бути здобута не на шляху елімінації зв'язків, а на шляху їх нарощування.

У *закінченні* підбиваються підсумки дослідження та окреслюються перспективи подальшої розробки проблем, порушених у дисертації.

В результаті дослідження феномена геокультури нації дисертант прийшов до таких висновків:

- геокультура нації - це не окремий шар культури, а багатобічний зв'язок між нацією, національною культурою, з одного боку, та національним простором - з іншого. Оскільки існують два рівні організації простору - фізико-географічний та культурний, дослідження геокультури - це насамперед вивчення того, як

співвідносяться ці два рівні на конкретному просторі і як вони впливають на розвиток національної культури;

- національний простір - це етно-соціо-природний феномен.

Найсуттєвішою характеристикою національного простору є те, що зміни у ньому не можуть не відбитись на змінах у національній культурі, і навпаки. Саме в межах національного простору національна культура у найбільшій мірі виявляє себе як цілісність;

- адаптація нації до простору її існування виступає в якості головного чинника усталення геокультурних зв'язків та необхідної умови самозбереження національної культури, оскільки саме вона забезпечує гнучку кореляцію зрушень у культурі та змін у її просторі;

- геокультурний підхід передбачає дослідження зв'язків між національною культурою та національним простором по трьох напрямках: культура - етно-соціальні компоненти простору, культура - природа та культура - хорологічні ознаки нації. Головною проблемою, що вивчається за допомогою геокультурного підходу, є проблема саморозвитку національної культури у контексті її взаємодії з елементами національного простору.

Ключові слова: геокультура нації, національний простір, геокультурний підхід, геокультурні зв'язки, ідентифікаційна функція, етносоціо-природний феномен.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНІ У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Самосвідомість нації // Розбудова держави. - 1993. - № 3. - С. 27-29. (0.5 др.арк.).
2. Проблема культури-посередника и перспективи украино-русского культурного пространства // Русская культура в контексте социально-исторических реалий Украины (конец XX ст.). Материалы конференции. - Киев. - 1993. - С. 75 - 79. (0.5 др. арк.).
3. Світ індивіда та світ нації: взаємовідношення та взаємодії //Человек и этнос: история и современность. Тезисы конференции. - Киев-Севастополь. - 1994. - С. 27-28. (0.2 др. арк.).
4. Самосвідомість нації як специфічна реальність // Другий міжнародний конгрес україністів. Доповіді і повідомлення. Філософія. - Львів. - 1994. - С. 27-31. (0.6 др. арк.).
5. Геокультурні підвалини етнонаціональної політики // Етнополітичні та етнокультурні проблеми України. Матеріали конференції. - Київ. - 1996. - С. 81-86, (0.5 др. арк.).

Пустотин В.С. Геокультура нации: сущность и структура. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03.- социальная философия и философия истории. Институт философии Национальной Академии Наук Украины. Киев, 1996.

Диссертация является социально-философским исследованием проблемы геокультуры нации. Анализируется современная научная парадигма в изучении национальной проблематики. Раскрывается важность национального пространства как фактора саморазвития национальной культуры. Разрабатываются методологические предпосылки геокультурного подхода, и определяется его место среди существующих подходов к изучению национальной реальности. Осмысляются особенности геокультуры украинской нации. Проблема безопасности государства рассматривается как проблема безопасности культуры.

Pustotin V.S. Geoculture of nation: the essence and structure. The dissertation submitted for the candidate of philosophy degree with the specialization 09.00.03.- Social philosophy and philosophy of history. The Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, 1996.

The dissertation is a socio-philosophical research into the problem of nation's geoculture. A modern scientific paradigm in the study of national problems is analyzed. Importance of national space as a factor of self-development of national culture is revealed. Methodological preconditions of geocultural approach are worked out and its place among existing approaches to the study of national reality is defined. Peculiar features of the geoculture of the Ukrainian nation are comprehended. The problem of safety of a state is considered as the problem of safety of culture.

Ключові слова: геокультура нації, національний простір, геокультурний підхід, геокультурна спільнота, Центр зовнішнього впливу, життєзабезпечення етносу.

ABR. P. 28

446570

AB 34.852

AB 34.852